

Шевченкознавство

УДК 821.161.2
ББК 83.3 (4 Укр)1

«А ДО ТОГО – Я НЕ ЗНАЮ БОГА» Ключ до духовного світу поета*

Л. І. Рудницький

Пенсільванський університет (США);
Towanda tve King Pank PA 19027 USA. м. Філядельфія, 107

У студії розглянуто християнські мотиви поезії Тараса Шевченка, здійснено спроби виявити релігійність духовного світу поета.

Опорні слова: християнські засади художнього мислення, релігійна образність художнього поетичного світу Т. Шевченка.

У намаганні інтерпретувати, чи радше реінтерпретувати, відомі Шевченкові слова, висказані у «Заповіті»: “... а до того / я не знаю Бога”, мушу заздалегідь застерегтися, що мої міркування обмежені виключно до цих слів, без наміру інтерпретувати слово Бог у Шевченковій поезії, аналізувати її духовність чи навіть релігійність самого поета. Та спершу варто б коротко й доволі селективно переглянути деякі коментарі та інтерпретації, подані у минулому. Більшість з них – дорадянських критиків, бо майже усіх радянських інтерпретаторів цих слів Шевченка можна звести до одного спільного знаменника, а саме: ці слова є виявом антиклерикалізму або й воюючого атеїзму поета. Очевидно, є тут теж винятки-варіанти, наприклад, хоч Максим Рильський і недалеко відходить від загальноприйнятої радянської інтерпретації релігійності Шевченка, він твердить, що Бог “у дозрілого Шевченка” – не “верховна істота”, а символ “правди, справедливості, гармонії” [1, с.47].

Цікаво прослідити, як саме ці слова сприймали критики Шевченка і як їх спотворювали, фальсифікували або промовчували, пропускаючи у різних виданнях. Очевидно, однією з причин того є факт, що існують автографи цього вірша, у яких є відміни цих слів, як, наприклад, “А поки що я не знаю Бог”, або як у виданні Руська письменність, де сказано: “ні Бога, ні чого” [2, с.515]. Та ми приймаємо вислів “а до того я не знаю Бога” як канонічний, себто автентичний, бо в додатку до текстоло-

* У статті збережено стиль і стилістику автора. – Ред.

гічних підстав він, на нашу думку, найбільш логічно і закономірно підходить до контексту вірша. Щодо згаданих фальсифікацій, то слід тут нагадати, що вже Михайло Павлик у 1870-х роках картав народовців за те, що вони на вечорах в честь Шевченка переіначували ці слова на безглузде: “А до того – я вже знаю Бога” [3, с.54]. Ці слова Шевченка були і є навіть ще сьогодні дуже невігідні деяким консервативним колам, і тому вони спричиняли всякого роду контрверсії та давали у минулому антиклерикальну амуніцію крайньо ліберальним критикам, а нині – атеїстичні поштовхи марксистським шевченкознавцям. Інші критики знову ж, як Я. Демченко, стараючись зробити зі Шевченка догматичного християнина покрою російського православ’я та ворога українського самодержавства, відмежовували від поета всі його т.зв. “нецензурні” твори (в тому числі і «Заповіт»), оголосивши їх плодом незрілого серця й розуму та наївної побожності. Демченко писав, що Шевченко “не учит бунтовать. Он советует только молиться богу и надеется на бога” [4, с.109]. Очевидно, таке пояснення позбавляє вірша всякого динамізму, всякої революційної стихії.

Цікаву інтерпретацію тих слів пропонує о. Гавриїл Костельник. Перелицьовуючи відомий вислів Тертуліяна, *Anima naturaliter christiana* (Душа є природно християнська), Костельник висунув тезу, що, мовляв, “кожний поет вже за своєю природою релігійний”. Він ствердив, що всі т.зв. “богохульні” вислови поета (а до них він, очевидно, зараховував і ці слова) ідуть від “душевної невірноваженості” Шевченка. Костельник писав: “Коли, отже, знайдемо в його творах вислів, що “бог спить” або що “бог сердитий” маємо се взяти за поетичні гіперболи, що стоять місто [замість] “бог неначе спить”, “бог неначе сердитий”. Поет бере те, що неначе есть, так, мовби воно справді було” [5, с.12].

Тезу Костельника, що кожний поет вже за своєю природою релігійний, сьогодні прийняти не можна. Відкинув її Василь Щурат у своїх працях «Шевченко і Єремія» та «Святе письмо в Шевченковій поезії», але окремої інтерпретації згаданих слів Шевченка Щурат не дав [6]. Іван Франко, знову ж, полемізуючи зі Щуратом у статті «Шевченко і Єремія» (ЛНВ, 1904, ч.4, с.170-173), твердив, що “слова бог, божий і т. п. суть у Шевченка радше поетичною фразою, образним реченням, а не мають ніякого догматичного, релігійного значення”. Свою інтерпретацію слів “а до того я не знаю Бога” Франко подав не у цій полемічній статті, а у своєму перекладі «Заповіту» на німецьку мову, надрукованому у віденському часописі *Die Zeit* 1902 року. Там же згадані перекладені: “Aber bis dahin/ Will von keinem Gott ich wissen” (А до того / не хочу про жодного Бога знати) [7, с.193-194]. Ясно, що це не тільки переклад, але й інтерпретація, якою Франко старався загострити цей нібито богохульний характер цих слів.

Але так як консервативні кола мали труднощі представити Шевченка віруючим догматичним християнином, так і т.зв. прогресивні чи

ліберальні критики не могли зробити з нього атеїста. Цікаво, наприклад, що Анатолій Луначарський вважав Шевченка по-своєму релігійним, таким, що не визнавав офіційної Церкви, її служителів, але вірив в існування Бога, Христа [8, с.115]. Інший критик того часу Калишевський дещо розвинув цю думку:

“Поет ніколи не переходить на ґрунт виключно релігійних дум і настроїв; але у нього є якесь власне пояснення відношення до бога; і там видовище людських страждань і зла потоплює поета в безвихідний розпач, його думка і чуття звертаються з скорботним покликом до бога; тоді він, як і народ, посилає до нього свою тужну думку, тому що на землі ніхто не почує. Ви знайдете у нього багато щирого релігійного чуття... Для його сей бог – близький, свій, котрому належить тут, на землі, вирішувати людську долю! Се не той недосяжний вседержитель, перед котрим падає ниць людина... Се бог народний, бог скорботних і зневажених” [9, с.115].

Варто тут приглянутися до деяких праць радянських критиків, котрі коментували рядки “а до того/ я не знаю Бога”. У своїй праці «Атеїзм Шевченка» (Київ, 1962) Іван Романченко, інтерпретуючи згаданий пасус, твердить: “Шевченків бог мусить “понести” у синє море кров ворожу – тобто царів, кріпосників, панів, гнобителів, щоб поет у нього повірив”. Згідно з цим критиком, «Заповіт» написаний з “атеїстичних позицій”, а Шевченко – атеїст (с.28-29). Подібно і Юрій Івакін у своїй праці «Коментар до Кобзаря Шевченка» (Київ, 1964) пише: “Варте уваги, що ці антиклерикальні рядки написані 25-го грудня 1845 року, тобто на Різдво”, і триумфально додає: “Ось які думки про релігію володіли поетом у день найбільшого християнського свята!” (с.369).

Наступного радянського критика наводжу доволі обширно не тільки тому, щоб дати приклад полемічного тону, котрий доволі часто панує у сучасному шевченкознавстві, але й тому, що таке твердження, не зважаючи на неакадемічний підхід автора, має, на жаль, чимало гіркої для української діаспори правди. Ось що пише шевченкознавець Володимир Шпак у праці «Сучасні фальсифікатори ідейної спадщини Т.Г. Шевченка» (Київ, 1974): “У боротьбі за такого Шевченка, якого їм хотілося б, а не такого, яким він був, сучасні буржуазні фальсифікатори з піною на губах накидаються на дослідження радянських шевченкознавців, бо правда очі коле. Так, у газеті «Українські вісті» виступив зі статтю протоієрей Бурко, який взявся доводити, що погляди радянських дослідників на Шевченка як на атеїста “не відповідають правді”. Для цього він, неспокушений у знаннях художніх засобів переносності, на які багата поезія Шевченка, цитує його «Заповіт».

*Все покину і полину
До самого бога
Молитися...*

і заявляє: значить, не заперечення бога, а визнання його як вищої справедливості бачимо в «Заповіті». Він [себто Бурко] не згадує рядків, що йдуть вслід за наведеним уривком: “а до того я не знаю бога” (с.126-127).

На жаль, цей феномен, що його тут так суто пропагандивно експлуатує Шпак, себто слова: “а до того я не знаю Бога” чи радше пропущення їх, – це немов якийсь Юда у житті українців на Заході. Ми боїмося тих слів, ми їх відкидаємо, ми їх часто пропускаємо і це діється не тільки на сторінках преси, але й у більш серйозних виданнях. Обмежимося тут до двох прикладів: на с.72 підручника «Історія української літератури» Володимира Радзикевича, що її видала Шкільна Рада (Нью-Йорк, 1964) і яку ще досі вживають у суботніх школах, поміщено змонтований автограф «Заповіту», у якому згадані рядки пропущено; виглядає, що Шевченко їх ніколи не написав. Другий приклад того роду недоліків знаходимо у праці Дмитра Бучинського «Християнсько-філософська думка Т.Г. Шевченка» (Лондон–Мадрид, 1962), де при аналізі вірша «Заповіт» автор наводить тільки рядки: “Все покину і долину / До самого Бога / Молитися...” (с.180), а тих капосних “а до того...” не згадує. Того роду “інтерпретації” не тільки непотрібні, але й шкідливі, бо вони нечесні інтелектуально. А причина їхньої численності в тому, то ми досі не дали справжньої і переконливої інтерпретації цих слів Шевченка.

Дмитро Чижевський не займає особливого становища до тих слів, але під його впливом ціла плеяда шевченкознавців інтерпретує ці слова як вияв Шевченкового романтизму і прометеїзму. Шевченко – це романтик і його романтичні гіперболи знаходимо у того роду висловах [10, с.438-440]. Немає сумніву, що така інтерпретація згаданих слів є й історична, і логічна, і вона цілком не заперечує тут пропоновану розв’язку цього питання.

Василь Сімович у своєму виданні Кобзаря твердить, що ці слова означають наступне: “А до того часу, доки воріг на Україні – я Бога не знаю! Бо ж як узяти всі поеми з 1843-1845 – скрізь поет проводить думку, що Бог – сторож правди; коли ж Україна без волі, то це не правду робить Бог, отже він [Шевченко] його знати не хоче доти, доки Бог не покаже тої правди” [11, с.205].

Дуже подібно висловлюється про цей пасус теж Леонід Білецький: “А до того часу, доки ворог в Україні, я Бога не знаю. Думка, що Бог є сторож правди на землі, проходить через усі твори Шевченка. Коли ж Україна в неволі, то цю неволю допускає сам Бог. Тому поет є готовий відректись навіть від Бога, коли така несправедливість його народів діється” [12, с.439].

Отже, згідно зі Сімовичем, Шевченко ставить Богові ультиматум – доки Бог не покаже правди, доти Шевченко не хоче знати його, а згідно

з Білецьким, дані слова є поетовим відреченням від Бога. На нашу думку, ні одна, ні друга інтерпретації не є задовільні.

Цю лінію, *mutatis mutandis*, продовжує також і Богдан Романенчук, хоч він розглядає ці слова Шевченка як вияв поетового романтизму, вбачаючи у них, з одного боку, певне поетичне перебільшення (щось подібно до прометеїзму, висловленого Чижевським), а з другого боку, – вплив народного вислову “Я тебе і знати не хочу”, що, згідно з інтерпретатором, не є запереченням Бога, а радше виявом романтичного світосприймання. Не цілком переконливу інтерпретацію цих слів подав теж Григор Лужницький, твердячи, що слово Бог відноситься тут до “офіційного” бога, бога царів, гнобителів України, і саме того бога Шевченко не хоче знати і його відкидає. Інтерпретація Лужницького перегукується з розумінням цих Шевченкових слів А. Луначарським, хоч впливу тут, мабуть, ніякого немає [13].

Та, мабуть, найбільш оригінальна і, на нашу думку, найменш переконлива і найдалша від правди інтерпретація цих слів належить митрополитові Іларіонові, що він подав її у журналі «Віра й культура» (Вінніпег, ч.І, 1960, с.27-30). Опираючись на тому, що Ляйпцігське видання творів Шевченка з 1859 року пропустило слова “Я не знаю Бога”, митрополит Іларіон аргументує ось як. Наводимо його слова про київське академічне видання з 1949 року, що том І (с.313) “подає (так і деякі інші подають):

*Все покину і полину
До Самого Бога
Молитися... А до того –
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте”...*

Лейпцігське видання 1859 р. дає тут велику й високо цінну поправку, а саме (с.18):

*Все покину і полечу
До Самого Бога
Молитися... а до того
Поховайте та вставайте”...*

Як бачимо, у першодруковій 1859 р. нема атеїстичного “а до того – я не знаю Бога”, а є: “а до того поховайте та вставайте”.

І далі Іларіон твердить: “Оригінал Шевченків за лейпцігським виданням – і логічний, і віршово витриманий. Безумовно, хтось пізніше навмисне вставив “я не знаю Бога”, і тим зіпсував і будову вірша, і Шевченкову ідеологію, роблячи з нього атеїста”.

Відтак Іларіон розглядає слова “а до того” і, надаючи їм певної інтерпретації, повертає знову до суті справи, мовляв, хтось спотворив текст вірша: “Хтось невідомий вставив у Шевченків вірш “я не знаю Бо-

га”, і вийшла нісенітниця! Справді, зрозуміймо значення “дотого” як “перше”:

*Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А перше (до того)
Я не знаю Бога...*

Розбита структура віршу: дано три рядки на одну риму: Бога – до того – Бога. Безумовно останній рядок (“я не знаю Бога”) зайвий і грубо вставлений.

Та й у змісті нема логіки, і виходить неграматично:

*До Самого Бога
Молитися... А перше (до того)
Я не знаю Бога...”*

Свою інтерпретацію Іларіон закінчує таким пасусом: “Лейпцігське видання 1859 р. зовсім логічно дає:

*До Самого Бога
Молитися... А до того (= а перше)
Поховайте та вставляйте...*

Отже, до «Заповіту» хтось вставив атеїстичне “я не знаю Бога”, а воно зробило це місце нелогічним. Знаючи, в якому стані були Шевченкові рукописи, і як багато було різних “автографів”, можна зрозуміти, як легко було вставити “я не знаю Бога”.

Але на місці “я не знаю Бога” може якийсь рядок і був, але зовсім загубився, і ми його не знаємо.

Бо є автографи, де пізніше й ніби рукою Шевченка написано: “я не знаю Бога”. А є автографи і без того. В усякому разі, воно псує логіку віршу. Присланий у Лейпціг Шевченків вірш не мав цього “я не знаю Бога”, і був логічнішим.”

Ясно, що сам критик тут перекручує слова поета, а відтак інтерпретує їх на свій лад. Та найбільш цікаве явище, що митрополит Іларіон називає цей вислів Шевченка “атеїстичним”, погоджуючись тут з радянськими шевченкознавцями, проти котрих він виступає.

У відповідь Іларіонові в журналі «Слово на сторожі» (ч.3, 1966, с.11-14,32) появилася стаття Ярослава Рудницького «Слово знати у Шевченка». Рудницький інтерпретує Шевченкове “я не знаю” як “не розумію”, “не розумію”, “не можу збагнути розумом”, і таким способом старається пояснити слова поета. Але ці намагання Рудницького недалеко відходять від лінії, що її устійнили Сімович і Білецький.

Розглядаючи коментарі та інтерпретації цих слів Шевченка, можна ствердити, що головна проблема в тому, що інтерпретатори або мотивовані ідеологічними чинниками, як, наприклад, більшість радянських критиків і митрополит Іларіон, або зосереджувалися тільки на згаданих

рядках (Сімович, Білецький, Романенчук), або навіть на окремих словах (Лужницький – на слові “Бог”; Я. Рудницький – на слові “знаю”). Досі ніхто не проаналізував цих слів детально у контексті цілого вірша й цілої творчості Шевченка [14], і може це й причина, чому ці слова такі контroversійні. Ось текст цілого вірша (за виданням д-ра В. Сімовича):

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, – було чути,
Як реве ревучий!*

*Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, – отоді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога,
Молитися, А до того –
Я не знаю Бога!*

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом!*

З першої строфи, чи навіть з першої стрічки, ясно, що дія другої строфи відбудеться десь у майбутньому, після смерти поета, після його похорону. Друга строфа (якщо приймаємо тут поділ вірша на строфи), чи може радше вісім середніх рядків, – це суб'єктивна вставка поета про себе, про його життя після смерти, про його особисте відношення до Бога. Перші й останні вісім рядків мовлені до земляків поета, а вісім середніх – про нього самого; вони є в описній формі, а не в наказовій, як перша й остання строфи. Коли усвідомимо, що слова “..а до того – / Я не знаю Бога” відносяться до післясмертного буття Шевченка, тоді вони набувають цілком іншого значення, ніж те, що його старалися надати їм Шевченкові критики: після смерти поета його душа не буде допущена

до Бога, аж доки Україна не стане вільною. Слово “не знаю” тоді розуміється у сенсі не пізнаю Бога, але не тому, що поет Його не хоче знати, а тому, що його душа не буде допущена до Божої присутності, бо вона не сповнила свого завдання тут, на землі [15].

Така інтерпретація у контексті цілого вірша [16]. Але слід додати, що цей мотив недопущення душі після смерти до Бога дуже поширений у Шевченківській поезії. Нагадаємо тут, як приклад, поему «Великий Лях», написану в той же час, що і «Заповіт», у якій три душі змушені блукати над світом тому, що вони хоч і несвідомо, але все ж таки провинилися супроти України. Цей мотив є центральною думкою другої строфи «Заповіту». Він побудований на народному повір'ї, що душа після смерти ще довго кружляє над місцем свого туземного життя. Мабуть, з цього повір'я виріс звичай поминати померлого в третій, дев'ятий і сороковий дні після смерти. Цей звичай дуже старовинний і його досліджували вже у древніх часах. Згідно з легендами, пояснення цього звичаю шукав уже Авва Макарій, єгипетський пустинник IV століття, і ця легенда була відома серед народу у різних варіантах. Знав про неї, напевно, і Шевченко (хоч цього не можна довести); немає сумніву, що він був добре ознайомлений з тим християнським звичаєм (практикованим на Україні), який виріс із згаданої легенди. Та, мабуть, найяскравіше відчуваємо цю віру Шевченка у післясмертне життя і у завдання, що йому прийдеється сповняти, коли він умре, в поемі «Кавказ». Ось його слова до Якова де Бальмена, якому присвячена поема:

*І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, – не чорну; довелось запить
З московської чаші московську отруту.
О, друже, мій добрий, друже незабутий!
Живою душею в Україні вітай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!*

З контексту цих рядків ясно, що ці начебто контroversійні, богохульні слова Шевченка не є виявом ні його “воюючого атеїзму”, ані навіть його “прометеїзму”. Вони говорять тільки про стан тимчасового, завіщеного в часі, недопущення поетової душі до Бога і тим самим є виявом глибокої релігійності автора. На підставі поданої інтерпретації цих слів можна сміло говорити про Шевченка як про християнського поета-містика у найкращому традиційному значенні цього слова.

Література

1. Рильський М. Поезія Тараса Шевченка / М.Рильський // Тарас Шевченко. – Москва: изд. АН СССР, 1962. – С. 47.
2. Романчук Ю. Руська письменність. Твори Тараса Шевченка, т.І. / Ю.Романчук. – Львів: накладом Товариства “Просвіта”, 1912. – С. 515. Про автографи “Заповіту” пише Леонід Білецький у виданні: Кобзар т. 2, Вінніпег: УВАН в Канаді, 1952), С. 438-440.
3. Див. Шевченкознавство. Підсумки й проблеми. – Київ: в-во АН УРСР, 1975. – стор. 54. Там же цінні інформації про автограф цього твору, С. 546 і примітка.
4. Демченко Я. Оклеветание Шевченко некоторыми патриотами / Я.Демченко. – Київ, 1910. Подаємо за: Шевченкознавство. Підсумки і проблеми, стор. 109. “... не вчить бунтувати. Він радить тільки молитися Богу і надіятися на Бога”.
5. Костельник Г. Шевченко з релігійно-етичного становища / Г.Костельник. – Львів, 1910. – С. 12.
6. Щурат В. Святе письмо в Шевченковій поезії / В.Щурат; видав М. Петрицький. – Львів, 1904.
7. Див.: Ivan Franko, “Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine”, редакція: E. Winter і P. Kirchner. – Берлін: в-во “Академія”, 1963. – С. 193-194. Подібно переклали ці слова англомовні перекладачі Шевченка. Див.: Рудницький Л. “Шевченко в англійських перекладах”, т. 187. - Нью-Йорк: ЗНТШ, 1976. - С.116-126.
8. Шевченкознавство, С.115.
9. Там же.
10. Чижевський Д. Історія української літератури / Д.Чижевський. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. – С. 438-440.
11. Шевченко Т. Кобзар / Т.Шевченко. – Вінніпег: Комітет Українців Канади, 1971. – С. 205, примітка.
12. Шевченко Т. Кобзар. Т.2 / Т.Шевченко. – Вінніпег: УВАН в Канаді, 1952. – С.439, примітка.
13. Богдан Романенчук і Григор Лужницький кількаразово аналізували ці свої тези на літературознавчих викладах Філії УКУ у Філядельфії наприкінці 1970-их років. Тут слід згадати ще інтерпретацію цих слів, що її подав Юрій Мулик-Луцик у статті “До мети й методів дослідження мови творів Шевченка”, у якій він зараховує цей вислів Шевченка до т. зв. стилістичних “квазі-прометеїзмів” і картає тих шевченкознавців, котрі їх промовчують, вважаючи за вияв атеїзму Шевченка. Самі слова “я не знаю Бога” – це, на думку автора, “теодицея” Шевченка, і він коментує їх так: “Шевченко каже, що коли Україна буде звільнена від ворогів, то тоді він полине до самого Бога молитися, «а до того (поки це станеться) я не знаю Бога». У народній мові вислів «не знаю» означає: не признаю, не хочу признавати, вирікаюся лише тоді, коли при ньому стоїть слово «знать»: “Я тебе знать не знаю!” У Шевченка ж є лише «не знаю».

- Однак Шевченко таки знає Бога, тобто знає про Його існування, яке він визнає, і знає ім'я Бога". Врешті, Мулик-Луцик твердить, що цей вислів означає: "доти не розумію Бога, не мажу збагнути Божого Промислу". Новий літопис-квартирник суспільного життя, науки й мистецтва, ч.11. – Вінніпег, 1964. – С.14-16.
14. Спробу такого роду інтерпретації зробив Жан-Поль Химка у своїй промові "Розмова Шевченка з Богом": "Шевченко ... каже, що після смерти він ще далі хоче, як той Перебендя, розмовляти з Богом. І він далі буде гніватися на Бога – бо не буде молитися, не буде Бога знати – аж поки настане час карі..." (Student, травень 1979, С.15).
15. Тут слід відзначити, що Ольга Павлюх-Гузарева у своїй статті "А до того – я не знаю Бога" (Вісник, Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, т.ІІ, кн. 4, Львів, 1934, квітень, стор. 291-301), твердить, що "всі відомі ... Інтерпретати Заповіту якось дивно пояснюють" ці слова. "Все виходить щось наче хула, а це ж зовсім що інше". Її інтерпретація перегукується з запропонованою тут, хоч вона не подає аргументів на своє твердження. Рівно ж цікаво звернути увагу на інтерпретацію цих слів Джона Панчука, що він опирає її на порівнянні "Заповіту" з "Прометеєм" П.Б. Шеллі. Див.: John Panchuk. Shevchenko's Testament: Annotated Commentaries. – Джерзі Сіті–Нью-Йорк: Свобода, 1965. – С. 16-18.
16. До інтерпретації цих слів слід взяти до уваги лист Шевченка до Анастасії Толстої з 9 січня 1857 р., у якому поет аналізує людське щастя і роль християнства у своєму житті. Особливо цікаві тут його слова: "Я тепер чувствую себе если не совершенным, то по крайней мере безукоризненным христианином". (Я тепер себе почуваю якщо не цілковитим, то хоч бездоганим християнином). «Шевченківський словник» у двох томах. – Київ: в-во АН УРСР, 1979 цих слів не коментує.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 21.01.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Мафтин Н.В.,
докт.філол.наук, професором Карасем А.Ф. (Львів)*

**«AND TO THAT – I DO NOT KNOW GOD»
Key to the spiritual world of poet**

L. I. Rudnitsky

*Pennsylvania university (The USA);
Towanda tve King Pank PA 19027 USA, Filyadelfiya, 107*

The Christian reasons of poetry of Tara's Shevchenko are considered in a studio, attempts to expose the religiousness of spiritual world of poet are carried out.

Key words: *Christian bases of artistic thought, religious vividness of artistic poetic world T. Shevchenko.*